

# ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ: СВІТОВІ ТА РЕГІОНАЛЬНІ КОНФЛІКТИ

## Тема 1. Вступ до курсу.

### Теоретичні основи вивчення конфліктів в історії

#### 1. Вступ до курсу

Історія людства значною мірою є історією взаємодії, суперництва, протистояння та пошуку компромісів. Конфлікти супроводжували розвиток людських суспільств від найдавніших часів до сучасності. Вони виникали через боротьбу за території, ресурси та владу, релігійні й політичні суперечності, економічні інтереси, національні прагнення, різне бачення майбутнього держав і суспільств.

У традиційному вивченні всесвітньої історії значна увага приділяється датам, подіям, політичним діячам та військовим кампаніям. Проте для глибшого розуміння історії важливо не тільки знати, що відбулося, а й намагатися зрозуміти, чому це відбулося, чому саме в цей момент і до яких наслідків призвело.

Саме такий підхід пропонує курс «Всесвітня історія: світові та регіональні конфлікти». У межах курсу конфлікти розглядатимуться не просто як окремі війни чи політичні кризи. Ми будемо аналізувати їх як складні історичні процеси, у яких взаємодіють політичні, економічні, соціальні, культурні, психологічні та міжнародні чинники.

Основна мета курсу полягає у формуванні вміння аналізувати конфлікти, розуміти їхні причини та механізми розвитку, бачити взаємозв'язок між локальними подіями та глобальними процесами.

#### 2. Що таке конфлікт?

Термін «конфлікт» походить від латинського слова *conflictus*, що означає «зіткнення», «протистояння», «суперечка».

У найзагальнішому розумінні **конфлікт** — це ситуація, у якій дві або більше сторін мають несумісні або такі, що сприймаються як несумісні, інтереси, цілі, потреби чи цінності.

Конфлікт може виникати між окремими людьми, соціальними групами, політичними силами, державами або цілими міжнародними коаліціями.

При цьому важливо розуміти, що не кожна суперечність є конфліктом і не кожен конфлікт перетворюється на війну. Дві держави можуть мати територіальну суперечку, але вирішувати її дипломатичними засобами. У цьому випадку існує конфлікт інтересів, проте він не обов'язково переходить у збройне протистояння.

#### 3. Конфлікт як міждисциплінарне явище

Конфлікти не можна повністю пояснити лише за допомогою історії. Для їхнього дослідження використовуються знання з різних галузей.

Політичний аспект допомагає зрозуміти, хто приймав рішення, які політичні сили були зацікавлені у протистоянні та якою була система влади.

Економічний аспект дозволяє досліджувати боротьбу за ресурси, ринки, торговельні шляхи, енергетичні джерела та економічний вплив.

Соціальний аспект допомагає зрозуміти, як конфлікт впливав на різні групи населення, як формувалася громадська думка та чому суспільство підтримувало або відкидало певні рішення.

Правовий аспект дає можливість оцінити правові підстави дій держав, роль міжнародних договорів, норм міжнародного гуманітарного права та міжнародних організацій.

Психологічний аспект допомагає зрозуміти роль страху, агресії, колективної травми, стереотипів, образу ворога та масової поведінки.

Важливим є також інформаційний аспект. У конфліктах сторони намагаються не тільки перемогти фізично, а й переконати населення та міжнародну спільноту у правильності власної позиції.

Отже, історичний конфлікт має політичний, економічний, соціальний, правовий, психологічний та інформаційний виміри.

#### **4. Основні поняття: суперечність, конфлікт, криза, війна**

Суперечність — це наявність відмінних або протилежних інтересів, цілей чи позицій між сторонами. Сама по собі суперечність ще не означає відкритого протистояння.

Конфлікт виникає тоді, коли суперечність переходить у активне протистояння, а сторони починають діяти для досягнення власних цілей і протидіяти одна одній.

Криза — це різке загострення конфлікту, коли зростає небезпека його подальшої ескалації. Для кризових ситуацій характерні дефіцит часу, висока невизначеність, емоційне напруження та ризик помилкових рішень.

Збройний конфлікт передбачає застосування організованого збройного насильства. Він може бути міждержавним або внутрішньодержавним, симетричним або асиметричним.

Війна є найбільш масштабною формою організованого збройного протистояння. Відомим є класичне визначення Карла фон Клаузевіца, який розглядав війну як «продовження політики іншими засобами».

У сучасному світі війна не обмежується лише бойовими діями. Вона може включати дипломатичне, економічне, інформаційне, технологічне та кібернетичне протистояння.

#### **5. Причини конфліктів: чому починаються війни?**

Одне з головних питань історичного аналізу — чому виникають війни та інші масштабні конфлікти. На це питання немає однієї універсальної відповіді.

Конфлікти можуть мати одночасно декілька причин: боротьбу за території та ресурси, політичне суперництво, боротьбу за владу, економічні інтереси, націоналізм, релігійні та етнічні суперечності, боротьбу за сфери впливу, прагнення до незалежності, колоніальну конкуренцію, історичні образи, страх перед іншою державою або групою, ідеологічне протистояння.

Особливо важливо розрізняти причину і привід. Причина — це глибинний фактор, який формує передумови конфлікту. Привід — конкретна подія, яка безпосередньо запускає відкриту фазу протистояння.

Наприклад, вбивство австро-угорського спадкоємця Франца Фердинанда в Сараєві 28 червня 1914 року стало приводом до різкого загострення міжнародної кризи, яка переросла у Першу світову війну. Однак саме вбивство не пояснює, чому локальна балканська криза перетворилася на світову війну.

Для цього необхідно враховувати систему військових союзів, націоналізм, імперіалістичне суперництво, гонку озброєнь, боротьбу за вплив та інші чинники.

## **6. Реалізм: конфлікт як боротьба за силу**

Одним із найвпливовіших підходів до пояснення міжнародних конфліктів є реалізм. Його інтелектуальними попередниками вважають Фукідіда, Нікколо Макіавеллі та Томаса Гоббса. У XX столітті реалістичну традицію розвивали Ганс Моргентау, Кеннет Волтц та інші дослідники.

Реалізм виходить із того, що міжнародна система не має єдиного світового уряду, який міг би повністю гарантувати безпеку кожній державі. Тому держави змушені значною мірою покладатися на власні сили.

Для реалістів важливими поняттями є сила, національні інтереси, безпека, баланс сил, військовий потенціал та конкуренція держав.

З позиції реалізму держава насамперед прагне вижити та забезпечити власну безпеку. Проблема виникає тоді, коли заходи однієї держави для посилення власної безпеки сприймаються іншою як загроза.

## **7. Дилема безпеки**

Одним із важливих понять реалістичної теорії є дилема безпеки.

Уявімо дві держави — А і Б. Держава А збільшує військові витрати, тому що побоюється держави Б. Держава Б бачить це і робить висновок: «Держава А готується до нападу». Тому Б також збільшує військовий потенціал. Тепер А бачить посилення Б і ще більше переконується у наявності загрози.

Виникає замкнене коло:

страх → озброєння → страх іншої сторони → нове озброєння → ще більший страх.

Це може призвести до гонки озброєнь і підвищення ризику війни навіть у ситуації, коли жодна зі сторін спочатку не планувала напад.

## **8. «Пастка Фукідіда»**

У сучасних дослідженнях міжнародних конфліктів використовується поняття «пастка Фукідіда». Воно пов'язане з аналізом Пелопоннеської війни давньогрецьким істориком Фукідідом.

Ідея полягає в тому, що швидке посилення нової держави може викликати страх у держави, яка вже займає провідне становище. У результаті зміна балансу сил може створити умови для масштабного протистояння.

Важливо, однак, не сприймати цю модель як твердження про неминучість війни. Зміна балансу сил може створювати ризики, але результат залежить також від дипломатії, політичних рішень, міжнародних інституцій та здатності сторін домовлятися.

### **9. Ліберальний підхід: конфлікт можна стримувати**

Інший підхід — ліберальна теорія міжнародних відносин. Її інтелектуальним джерелом є, зокрема, ідеї Просвітництва та філософія Іммануїла Канта.

На відміну від реалізмів, ліберали не вважають війну неминучим результатом міжнародної конкуренції. Вони звертають увагу на можливість створення механізмів, які дозволяють державам співпрацювати.

До таких механізмів належать дипломатія, міжнародне право, міжнародні організації, переговори, економічна взаємозалежність, колективна безпека та демократичні інституції.

Після великих воєн людство неодноразово намагалося створювати механізми запобігання новим конфліктам. Після Першої світової війни була створена Ліга Націй. Після Другої світової війни виникла Організація Об'єднаних Націй.

### **10. Теорія демократичного миру**

Одним із напрямів ліберальної традиції є теорія демократичного миру. Її представники звертають увагу на те, що демократичні держави рідше воюють одна з одною.

Серед можливих пояснень називають політичну підзвітність влади, роль громадської думки, виборчі механізми, інституційні обмеження влади, важливість переговорів та дію правових норм.

Водночас демократія не означає автоматичної відсутності конфліктів. Тому будь-яку теорію необхідно перевіряти на конкретному історичному матеріалі.

### **11. Конструктивізм: значення ідей та ідентичності**

Третій важливий підхід — соціальний конструктивізм. Серед його відомих представників — Олександр Вендт та Ніколас Онуф.

Конструктивізм звертає увагу на те, що міжнародні відносини формуються не тільки матеріальною силою. Не менш важливими є ідентичність, історична пам'ять, цінності, політичні ідеї, стереотипи, уявлення про «своїх» та «чужих», образ ворога.

Це означає, що дві держави можуть мати приблизно однаковий матеріальний потенціал, але сприймати одна одну зовсім по-різному.

Якщо одна сторона постійно описує іншу як «ворога», «загрозу» або «історичного противника», таке сприйняття поступово може закріплюватися в суспільстві.

## **12. Формування образу ворога**

Образ ворога може формуватися протягом тривалого часу. На нього впливають політичні промови, засоби масової інформації, освіта, історичні міфи, література, кіно, символи, пам'ятники, державна пропаганда та колективна пам'ять.

Поступово може формуватися протиставлення «ми — вони». Потім «ми — вони як загроза». А згодом — переконання, що протидія іншій стороні є необхідною для власного виживання.

Цей механізм допомагає зрозуміти, чому в деяких конфліктах сторони демонструють надзвичайну стійкість і готовність до тривалого протистояння.

## **13. Типологія історичних конфліктів**

Для зручності аналізу конфлікти класифікують за різними критеріями.

За масштабом виділяють світові, регіональні та локальні конфлікти.

Світові конфлікти охоплюють значну кількість держав і мають наслідки для міжнародної системи в цілому. Прикладами є Тридцятилітня війна, Наполеонівські війни, Перша та Друга світові війни.

Регіональні конфлікти обмежені певним географічним регіоном, але можуть мати значний міжнародний вплив. Прикладами є Балканські війни, арабо-ізраїльські конфлікти та індо-пакистанське протистояння.

Локальні конфлікти мають обмежений територіальний або політичний масштаб.

## **14. Класифікація за характером учасників**

Міждержавні конфлікти відбуваються між державами.

Внутрішньодержавні конфлікти відбуваються всередині держави. До них належать громадянські війни, повстання, сецесійні рухи та боротьба за політичну владу.

Асиметричні конфлікти відбуваються між сторонами, які мають істотно різні ресурси, військові можливості або політичний статус. Наприклад, регулярна армія може протистояти партизанському руху.

Проксі-конфлікт, або «війна через посередника», виникає тоді, коли зовнішні держави підтримують сторони локального конфлікту, використовуючи їх як інструмент ширшого геополітичного суперництва. Особливо характерними такі конфлікти були для періоду Холодної війни.

## **15. Динаміка конфлікту**

Конфлікт не є статичним явищем. Він розвивається.

У спрощеному вигляді можна виділити такі етапи:

латентна фаза → загострення → привід → ескалація → кульмінація → деескалація → завершення / трансформація.

Латентна фаза — суперечності вже існують, але відкритого насильства ще немає.

Загострення — сторони поступово втрачають довіру; з'являються ультиматуми, санкції, військові демонстрації та інформаційне протистояння.

Привід — конкретна подія, яка переводить конфлікт у нову фазу.

Ескалація — інтенсивність протистояння зростає, можуть збільшуватися масштаби бойових дій, кількість учасників та географія конфлікту.

Кульмінація — конфлікт досягає максимальної інтенсивності або відбувається стратегічний перелом.

Деескалація — напруження та інтенсивність протистояння зменшуються.

Завершення — конфлікт може завершитися мирним договором, капітуляцією, перемир'ям, компромісом або зміною політичної ситуації.

Важливо пам'ятати: припинення бойових дій не завжди означає остаточне розв'язання конфлікту.

## **16. Заморожений конфлікт**

В окремих випадках бойові дії припиняються, але основні політичні суперечності залишаються невирішеними. Тоді говорять про заморожений конфлікт.

Для нього характерні відсутність повноцінного політичного врегулювання, збереження взаємної недовіри, невирішені територіальні питання та можливість нового загострення.

Тому в дослідженні конфліктів необхідно розрізняти припинення насильства і остаточне врегулювання.

## **17. Рівні аналізу історичного конфлікту**

Для комплексного аналізу можна використовувати три основні рівні.

Перший — рівень особистості. Досліджуються політичні лідери, їхні погляди, переконання, страхи, амбіції та помилки.

Другий — рівень держави та суспільства. Аналізуються політичний режим, економічна ситуація, соціальні суперечності, національні інтереси, громадська думка та діяльність політичних сил.

Третій — рівень міжнародної системи. Розглядаються баланс сил, міжнародні союзи, діяльність великих держав, міжнародні організації та глобальна структура міжнародних відносин.

Один конфлікт може мати одночасно особистісні, внутрішньодержавні та міжнародні причини.

## **18. Як аналізувати історичний конфлікт?**

Під час вивчення конкретного конфлікту доцільно послідовно відповісти на такі питання:

1. Хто є учасниками конфлікту?
2. Які інтереси вони мають?
3. У чому полягає основна суперечність?
4. Які є довготривалі причини?
5. Що стало безпосереднім приводом?
6. Як розпочалася ескалація?
7. Які фактори підтримували конфлікт?
8. Яку роль відігравали союзники та зовнішні сили?

9. Як конфлікт завершився?

10. Які були його наслідки?

11. Чи існували альтернативні сценарії розвитку подій?

Такий підхід дозволяє перейти від простого запам'ятовування фактів до історичного аналізу.

### **19. Причина, привід і тригер: важлива відмінність**

Під час вивчення конфліктів особливо важливо не плутати три поняття.

Причина — глибинна суперечність або сукупність чинників.

Привід — подія, яка використовується для пояснення або виправдання початку протистояння.

Тригер — безпосередня подія, яка запускає ескалацію.

Отже:

довготривалі причини → накопичення напруження → конкретний привід → тригер → ескалація.

### **20. Чому одна локальна криза іноді стає світовою?**

Локальний конфлікт може поступово залучати дедалі більше учасників через військові союзи, втручання великих держав, економічні зв'язки, колоніальні системи, міжнародні зобов'язання та боротьбу за сфери впливу.

Класичним прикладом є Перша світова війна. Балканська криза поступово перетворилася на європейський конфлікт, а потім на світову війну.

Це показує, що для аналізу регіонального конфлікту іноді необхідно дивитися далеко за межі самого регіону.

### **21. Чи можна було уникнути війни?**

Історик не може змінити минуле, але може досліджувати альтернативи, які існували в момент прийняття рішень.

Важливо запитувати: чи могли сторони домовитися? Чи могли лідери обрати іншу стратегію? Чи могли міжнародні організації втрутитися раніше? Чи могла дипломатія знизити напруження?

Це дозволяє говорити про контингентність історії — тобто про те, що історичні події не завжди були наперед визначені.

Те, що подія відбулася, не означає, що саме такий результат був неминучим.

### **22. Історик не просто шукає «винного»**

Під час аналізу конфліктів важливо уникати надмірного спрощення. Історичне дослідження повинно намагатися встановити, хто приймав рішення, чому ці рішення були прийняті, які інтереси стояли за ними, які альтернативи існували та як сторони сприймали одна одну.

Водночас пояснення причин поведінки не означає її виправдання. Історик може досліджувати мотиви держави або політичного лідера, не погоджуючись із його рішеннями та не виправдовуючи насильство.

### **23. Основна модель аналізу конфлікту**

Для подальшого вивчення курсу можна використовувати просту аналітичну модель:

АКТОРИ → ІНТЕРЕСИ → РЕСУРСИ → СПРИЙНЯТТЯ → ДІЇ → ЕСКАЛАЦІЯ → НАСЛІДКИ

Актори — хто бере участь у конфлікті?

Інтереси — чого прагнуть сторони?

Ресурси — які можливості вони мають?

Сприйняття — як вони бачать одна одну?

Дії — що вони роблять для досягнення своїх цілей?

Ескалація — як протистояння посилюється?

Наслідки — що змінюється після конфлікту?

Ця модель може бути корисною при аналізі практично будь-якого історичного конфлікту.

### **24. Головні висновки лекції**

1. Конфлікт є невід'ємною частиною історичного розвитку суспільств.
2. Не кожна суперечність перетворюється на конфлікт, а не кожен конфлікт — на війну.
3. Історичний конфлікт має комплексний характер, тому необхідно враховувати політичні, економічні, соціальні, правові, психологічні та інформаційні чинники.
4. Причина і привід — не одне й те саме. Конкретна подія може запустити конфлікт, але не пояснювати його глибинних причин.
5. Реалізм акцентує увагу на силі, безпеці, національних інтересах та балансі сил.
6. Лібералізм підкреслює можливість міжнародного співробітництва, дипломатії, міжнародного права та інституцій.
7. Конструктивізм звертає увагу на ідентичність, історичну пам'ять, ідеї та образ ворога.
8. Конфлікт є процесом, який може проходити через латентну фазу, загострення, ескалацію, кульмінацію, деескалацію та завершення.
9. Припинення бойових дій не завжди означає розв'язання конфлікту.
10. Завдання історика — не лише описати подію, а пояснити механізм її виникнення та розвитку.

### **25. Ключові поняття**

**Конфлікт** — активне протистояння сторін через несумісність інтересів, цілей, потреб або цінностей.

**Суперечність** — відмінність або протилежність інтересів чи позицій.

**Криза** — різке загострення конфлікту.

**Ескалація** — нарощування інтенсивності протистояння.

**Деескалація** — зниження інтенсивності конфлікту.

**Збройний конфлікт** — конфлікт із застосуванням організованого збройного насильства.

**Війна** — масштабна форма організованого збройного протистояння.

**Casus belli** — формальний привід або підстава для початку воєнних дій.

**Баланс сил** — співвідношення можливостей основних учасників міжнародної системи.

**Дилема безпеки** — ситуація, коли дії держави щодо посилення власної безпеки сприймаються іншою стороною як загроза.

**Проксі-конфлікт** — опосередковане протистояння, у якому зовнішні сили підтримують учасників локального конфлікту.

**Історична пам'ять** — суспільні уявлення про минуле, які можуть впливати на сучасні відносини та політичні рішення.

## 26. Питання для самоперевірки

11. Що таке конфлікт і чим він відрізняється від простої суперечності?
12. Чим відрізняються поняття «конфлікт», «криза» та «війна»?
13. Чому конфлікти мають міждисциплінарний характер?
14. У чому полягає різниця між причиною та приводом конфлікту?
15. Що таке баланс сил?
16. Що означає поняття «дилема безпеки»?
17. У чому полягає основна ідея реалізму?
18. Які механізми запобігання війнам пропонує ліберальний підхід?
19. Чому ідентичність та історична пам'ять важливі для конструктивістського аналізу?
20. Що таке проксі-конфлікт?
21. Які основні етапи розвитку конфлікту?
22. Чи завжди припинення бойових дій означає завершення конфлікту?
23. Які три рівні аналізу конфлікту можна виділити?
24. Чому історик повинен розрізняти причини, привід і тригер?
25. Чи можна було уникнути конкретної історичної війни? Як можна досліджувати це питання?